

Josef Ptáček

OPOČEN (OPOČNO) A LEŠTNÁ (DOBRUŠKA), HRADIŠTĚ (HRAD) A TRHOVÁ VES (MĚSTO) A JEJICH VZTAHY V 11.–14. STOLETÍ

Motto: „*Nepřítomnost důkazu není důkazem nepřítomnosti.*“
„*Historická věda je cvičení v dedukci, ne katalogem faktů.*“

V následující stati se pokusím nastínit teze ke vzniku a vývoji obou výše zmíněných lokalit v 11.–14. století a jejich vzájemných vztazích v tomto období. Je zřejmé, že předložené teze bude nutno dále diskutovat a prověřovat, a to jak archeologicky, tak i metodami historiografickými. Cílem je vyvolat odbornou diskusi a posunout poznání v této oblasti o kousek dál.

Dvě těsně sousedící východočeská města Opočno (dříve Opočen) a Dobruška (asi do roku 1270 Leštná) mají v dějinách mnoho společného. Nejedná se pouze o vztah poddanského města k sídlu vrchnosti, ale jsou tu i souvislosti staršího data. Jde o vztahy politické, vojenské, soudní, hospodářské, ale i církevní, obchodní a správní. Písemné prameny přinášejí zmínky pro Opočno k letům 1068 a 1130 – obě se týkají přemyslovského hradiště a k roku 1348, kdy je prvně zmiňován kostel P. Marie, nejprve zřejmě jako hřbitovní, pak farní. Pánové z Dobrušky jsou uváděni prvně v roce 1297,^{1/} a pak již častěji po roce 1307. První zmínka o Dobrušce jako o městě pochází až z roku 1320, kdy je datováno tzv. Mutinovo narovnání. Z jeho textu je však patrná předchozí existence trhové vsi Leštná, která Dobrušce bezprostředně předcházela, a také jistý čas již existující nově vysazené hrazené město.^{2/} Při absenci dalších údajů bude třeba nově osvětlit, od kdy do kdy byly části tohoto dvojcentra funkční buď obě, nebo střídavě pouze jedna z nich. V této návaznosti bude třeba určit směr odboček zemských stezek, které zde v určitém časovém horizontu procházely.^{3/} Musím také stanovit, která lokalita vznikla dříve a která později, neznáme zatím ani strukturu jistě existujících podhradských tzv. služebných osad, které uspokojovaly potřeby opočenského hradiště. Můžeme však předběžně stanovit, že Leštná (Dobruška) byla ve své první fázi podhradskou trhovou vsí s uvažovaným opevněným dvorcem a kostelem, od sedmdesátých let 13. století pak již poddanským městem. Opočen (–no) pak byl do poloviny 14. století hradištěm (ovšem zřejmě po více než sto let pustým), potom panským hradem s utvářejícím se malým předhradím (městečkem). Jak se funkce obou prolínaly, přesouvaly, doplňovaly či vylučovaly, bude předmětem naší práce.

Vyděme ze situace na počátku 11. století, kdy se po vyvraždění rodu Slavníkovců na Libici nad Cidlinou v roce 995 dostala stará sídelní oblast dnešního Opočenska a Dobruška^{4/} do rukou rodu Přemyslovců. Kontinuitu osídlení zde předpokládáme již od 9. století, kdy tuto část severovýchodních Čech osadil slovanský kmen Charvátů. Nálezy z lesa Halína u Dobrušky přinesly atypické střepy z žárových mohl, které patří předhradistní slovanské kultuře

(9. století). Druhou archeologicky doloženou lokalitou jsou kostrové hroby mladé hradištní kultury (10. století) na Vysokém Újezdě, na něž pak navazovalo řadové kostrové pohřebiště z 11.–12. století.^{5/}

Ačkoliv u Slavníkovců zatím nebyl zjištěn plánovitý systém výstavby správních hradišť (jako u Přemyslovců ve středních Čechách), musíme zde předpokládat existenci kmenových, ale i menších rodových útočištních (obraných) hradišť, kde obyvatelé zemědělských sídel nacházeli útočiště pouze v případě nebezpečí. Jedno z nich bylo zřejmě na Vysokém Újezdě nad Dědinou (s pozdějším tribunovým románským kostelem – snad údělných knížat Děpoliců – z roku 1149), druhé v naší oblasti pak při vstupu do horského hraničního hvozdu nad utvářející se trhovou vsí (v oblasti dnes zvané Belvedér).

Stará tzv. Kladsko–polská zemská stezka, vedoucí z Prahy přes Libici, Jaroměř a Dobenín u Náchoda se totiž v Hradci Králové (a později i v Jaroměři k Opočnu) větvila a svojí odbočkou šla přímějí bez překonávání vodních toků a větších výškových rozdílů přes dnešní Královu Lhotu, Pohoří a Pulice pod předpokládané lešenské hradiště na tržiště, kde se pak dále štěpila pro přechod Orlických hor. Původně tak zřejmě tehdy ještě pusté opočenské návrší obcházela až do počátku 11. století.

Vytváření tzv. hradské organizace jako prostředku vojenského, hospodářského a správního ovládnutí země na Přemyslovců získaném původním charvátském (slavníkovském) území, můžeme předpokládat na počátku 11. století. Budování menších opevněných přemyslovských hradisk namísto rozsáhlejších staroslovanských hradišť navazovalo na stará centra jen výjimečně. Na strategicky lépe umístěných lokalitách v sousedství (v našem případě mezi nimi) vznikají nová hradska střediska (kastelánie), zpočátku upíše jako vojenské body.^{6/} Teprve kníže Břetislav upevnil základy přemyslovské správy, v naší oblasti novými hrady (hradisky) v Hradci, Jaroměři a Opočně. Stará centra ztrácejí na významu, ale přežívají s jinými funkcemi – Leštná jako trhově ves (osada). Vysoký Újezd snad jako centrum probíhající christianizace s pohřebištěm. Církevní správa se pak počátkem 12. století již definitivně stěhuje do živé trhově vsi – Leštná.

Opočenský ostroh na opukové skále (odtud název) nad údolím Zlatého potoka, kde sídlí hradský správce vymáhající daně, služby a povinnosti, se stal sídlem a jeho správní obvod tvořil poloměr asi 15 kilometrů, což bylo ideální z hlediska dostupnosti. Trhové místo Leštná podléhalo „svému“ hradu a stalo se i opevněným místem druhého řádu s knížecím dvorcem jako opěrným bodem na cestě s vojenskou i dohlížecí funkcí nad tržištěm a možnou celnici. Sloužilo i jako podhradska řemeslnická osada, včetně specializovaného zemědělského zázemí v blízkém okolí. Domácí směna byla propojena s dálkovým obchodem. Exponovaný vstup do země hájila zřejmě soustava lehčích opevnění a záseků umístěných při cestě nad Leštnou v lesním hvozdu (Valy, Ohnišov, Dobřany?). Hradska správa tak tvořila pilíř státní (vládní) i soukromé přemyslovské moci.

Opočensko–lešenská provincie, uspořádaná spíše jako lesní revír, byla tehdy od Hradecka oddělena lesem zvaným Království. S postupující vnitřní kolonizací a upevňováním panovnické moci pak méně významné a stabilní útvary (mezi nimi i Opočen) zanikají. Předpokládáme, že počátkem 13. století část pravomocí opočenského kastelána převzala hradiska (hrady) v Jaroměři, která leží přímo na hlavní větvi zemské cesty, nebo v Hradci. Část funkcí jistě přešla na trhovou ves a řemeslnickou osadu Leštná. Hradský (dříve župní) systém totiž po roce 1200 obecně zaniká, J. ROŠTLAPIL^{7/} klade zánik župy Opočensko–Dobrušské

definitivně k roku 1253. Je zajímavé, že také F. PALACKÝ^{8/} uvádí ve svém díle župu Dobrušskou, ale píše, že „úřadové její bývaly na Opočně.“

Od samého počátku se s hradským zřízením těsně vázala církevní pastorační (duchovní) správa, christianizující zvláště odlehlejší území. Nevíme, jestli v Opočně vznikl hradský kostel (nebo kaple) již v tomto období. Existence církevního centra kraje je dokázána na Vysokém Újezdě, kostel předpokládáme jistě již ve 12. století u tržiště a kastelánského dvorce v Leštně. Církevní a veřejnoprávní roli (hradských) kostelů potvrzuje i pozdější dělení Čech na děkanáty, respektující alespoň v hlavních rysech skladbu a rozsah původní hradské správy. Sídlo děkanátu pak z dávné tradice vzniklo ve 14. století v Dobrušce a zahrnuje 36 farností od Úpice až po Solnici, dvě z farností byly i v Kladsku. Původní rozsah leštensko-opočenské župy (hradského okrsku) však jistě tak rozsáhlý směrem na sever nebyl.

Rychlý vzestup panských rodů ve 13. století definitivně likvidoval již nepřilší funkční zbytky přežitého státně distribučního systému a hradská soustava přestala ve své klasické podobě existovat.^{9/} Zbytky svých držav a regálů pak začal ohraničovat i panovník. Zahájil výstavbu své vlastní domény, ze strategických důvodů opřenou o síť královských újezdů, hradů a královských měst. Kolem roku 1265 Přemysl Otakar II. donutil západočeský panský rod Půticů (Drslaviců) ke změně svých území v Podorlicku a získává od nich Plzeňsko a Klatovsko. Významnou větví (rodinou) tohoto rodu jsou pánové z Dobrušky, kteří spolu se svými příbuznými pány z Častolovic, Skuhrova, Potštejna a Litic založili na nově získaném území v Orlických horách soustavu panských hradů a v těsném podhůří i síť poddanských měst. Zeměpanský Opočen si však král (ze strategických důvodů) uprostřed panské domény ponechal. Domaňváme se, že však na starém hradišti nad Zlatým potokem svůj nový opevněný objekt (hrad) již nestihl postavit, a místo zůstalo nadále pusté. Centrum dění je i nadále situováno o 4 kilometry severněji.

U starého trhového místa Leštná totiž nově vzniká jedno z nejvýznamnějších panských (poddanských) měst Podorlicka – Dobruška.^{10/} Zdejší opevněný dvorec s kostelem se pánům z Dobrušky stává prvním sídlem a východiskem k horské kolonizaci až do výstavby soustavy horských hradů (Frymburk, Dobřany, Hluky). Nové hrazené město je nazváno dle svých feudálních pánů a v průběhu 14. století je nadáno i značnými výsadami (privilegií). Přebírá také všechny dosavadní funkce do té doby svobodné knížecí (královské) trhové vsi Leštná, včetně práva várečního.

Pánové z Dobrušky sebou přivádějí ke kolonizaci horského území zkušený řád cisterciáků, jemuž vyněrují část svého území pod Opočnem (zde byl jimi založen pod starým kostelem sv. Jakuba s dvorcem na Vysokém Újezdě již v roce 1267^{11/} cisterciácký mužský klášter Sacer Campus – Svaté Pole s klášterním kostelem P. Marie – dnešní Klášter nad Dědinou) a rozsáhlý újezd nad Dobruškou v horách od Bačetína a Dobrého po Deštné. Původní doména pánů z Dobrušky sahala téměř k Hradci (Králové) a za Týniště k Pardubicím, kde v Sezemicích vysadili roku 1267 cisterciácký klášter ženský.^{12/} Názor Augusta SEDLÁČKA, který uvádí, že „páni z Dobrušky měli pohřeb svůj rodinný v Sezemicích“, je ovšem mylný, neboť ti byli pohřbíváni v děkanském kostele P. Marie a sv. Václava v Dobrušce (první zmínka o něm z roku 1352). Původně získané směněné území muselo být asi stejného rozsahu jako Plzeňsko a Klatovsko.

Kolem roku 1340 pak páni z Dobrušky získávají od krále i Opočen, kde staví uprostřed svých držav na starém pustém přemyslovském hradišti (tady předpokládám kontinuitu místa) svůj nový rodový správní hrad. Časem opouštějí horské odlehlé (a snad i částečně nedostavěné) hrady a ve 2. polovině 14. století se pak po novém sídle již nazývají pány z Opočna.^{13/} Z předhradí se postupně utváří malé městečko (ovšem bez tržiště) s kostelem P. Marie, který je prvně zmiňován k roku 1348. Opočen získává první městská privilegia až začátkem 17. století.

Dobruška však zůstává „hlavním“ městem domény a rozsahem privilegií a výsad (1320, 1361 a právy Magdeburskými z roku 1364)^{14/} se přiblížila takřka na roveň menším městům královským.^{15/} Je sídlem církevní správy – dobrušského děkanátu, správy soudní (má hrdelní výsadní právo pro celé panství), střediskem obchodu (trhy) i řemeslné výroby. Politickou, vojenskou a sídelně správní funkci panství pak převzalo Opočno. Od poloviny 14. století bylo Opočno hradem (zámkem) a Dobruška městem. Tento stav byl pak zakonzervován vlastně po celé období feudalismu.

Shrnutí předběžných závěrů

Domnívám se, že:

- 1/ V oblasti sídelní komory dnešního Dobruška a Opočenska existovala na přelomu 10. a 11. století dvě centra někdejší Charvátské (Slavníkovské) moci, a to v Leštně a na Vysokém Újezdě. Opočen tehdy ještě neexistoval.
- 2/ V prvních desetiletích 11. století obě tato místa ztrácejí na původním významu, jejich funkce se mění a do popředí se dostává nově založené knížecí přemyslovské hradisko Opočen, uprostřed nich.
- 3/ Leštná se vyvíjí v trhovou ves s podhradskou funkcí k Opočnu, Vysoký Újezd zůstává církevním místem a pohřebišťem, Opočen je centrem hradské (župní) správy a organizace.
- 4/ Od počátku 13. století hradská správa postupně zaniká a její funkce přechází z Opočna do Jaroměře (případně Hradce) a opočenské hradiště zaniká. Některé funkce přešly na trhovou ves Leštnou.
- 5/ Před rokem 1267 směnil král s panským rodem Půticů (Drslaviců) Plzeňsko za Podorlicko. Strategický hrad Opočen si však ponechal.
- 6/ V poslední čtvrtině 13. století zakládají Půtici soustavu správních panských hradů v horách a v podhůří síť městských center. Jedním z nejvýznamnějších poddanských měst se stává Dobruška, navazující na starou trhovou ves Leštná, která tímto zaniká.
- 7/ Po roce 1340 získávají pánové z Dobrušky i Opočen (do té doby královský) a na pustém bývalém přemyslovském hradišti staví nový, již kamenný středověký hrad. Jeho předhradí (podhradí) se postupně vyvíjí v malé poddanské městečko.
- 8/ Pánové z Dobrušky (píšíci se pak z Opočna) přenášejí ve 2. polovině 14. století své sídlo do Opočna (listina z roku 1361 je již vydána zde). Opočno s Dobruškou jsou pak (s přestávkami) v držení tohoto rodu až do roku 1432, kdy rod vymírá.
- 9/ Dobruška je městským centrem panství obdařeným v roce 1364 městskými právy Magdeburskými (Hradeckými). Je střediskem obchodu, trhu, soudnictví a správy církevní – děkanátu.

10/ Nejstarší dějiny dvojcentra Dobrušky a Opočna jsou těsně provázány a nelze je studovat odděleně jedny od druhých. Jeden článek plní vždy v určitém časovém horizontu jinou funkci vůči druhému. Tři století nejstarších dějin obou lokalit (s významnou absencí psaných pramenů) stojí stále na samém počátku poznání.

Poznámky:

- 1/ Nejstarší známou zmínku o rodu pánů z Dobrušky (a tím i o jejich sídle Dobrušce – pravděpodobně nikoliv hradu Dobrušce, ale měště Dobrušce, kde se ještě před započatím výstavby svých horských hradů v prostoru bývalého kastelánského dvorce s kostelem na návrší nad nově vznikajícím městem usdílili) jsme dosud měli až z roku 1307, kdy byla v cisterciáckém klášteře ve Vyšším Brodě pohřbena manželka Jindřicha II. z Rožmberka paní Eliška (Alžběta) z Dobrušky, která zemřela 22. ledna 1307. V průběhu dalšího bádání se podařilo najít letopočet o deset let starší a posunout tak bezpečně existenci rodu pánů z Dobrušky do 13. století. S. KOZIEROWSKI, *Obce ryccerstwo w Wielkopolsce w 13.–16. wieku*, Poznań 1929, zde s. 30, uvádí Jana z Dobrušky již v roce 1297, kdy svědčí v okolí Středy (Neumarkt) ve Slezsku.
- 2/ Mutinovo privilegium (narovnání) z roku 1320 je nejstarší známou dochovanou písemnou zprávou o Dobrušce jako o měště. Mutina z Dobrušky potvrzuje dobušským (spolu)měšťanům převedení dosavadních robotních povinností na peněžité dávky a potvrzuje i starobylé existující právo várečné, prvně snad zmiňované již v roce 1235. Jenom původně svobodní občané Leštun tak mohli rozhodnutím soudu feudálů zvítězit nad svým feudálním pánem.
- 3/ Práce náchodského J. K. HRAŠE, *Zemské stezky, strážnice a brány*, 2. vyd., Nové Město n. Metují 1885, jenž sice dobře zná kraj Orlických hor a Podorlicka, ale je již zastaralá. Speciálně této oblasti se tedy více než sto let nikdo nevěnoval. Jiří SLÁMA předpokládá existenci Slavníkovských hradů, které ovládaly cestu z Prahy (Libice) do Kladska, Krakova a Kyjeva (zde s. 202).
- 4/ Naši starou sídelní oblast, určenou archeologicky, z doby kolem poloviny 10. století uvádí na mapce i R. NOVÝ, *Přemyslovský stát 11. a 12. století*, UK Praha 1972, zde s. 51–52. (Podle J. SLÁMY, in: *Archeologické rozhledy* 19, Praha 1967, s. 443, obr. 136).
- 5/ R. TUREK, *Pravěké památky na dolním toku řeky Úpy*, in: Ratibořice, státní zámek. Kulturní a přírodní památky Babiččina údolí, STN Praha 1967. Podle konzultativního sdělení pracovníka MVČ v Hradci Králové PhDr. V. VOKOLKA jsou v lese Halíně skutečně mohyly jak kultury lidu popelnicových polí, tak i rané slovanské mohyly. Osídlení předpokládá i existenci obranného hradiště v Dobrušce ve čtvrti Belveder z 10. století s možným kultovním místem.
- 6/ J. ŽEMLIČKA, *Čechy v době knížecí*, Praha 1997, zde s. 36, 44–48.
- 7/ J. ROŠTLAPIL, *Paměti města Dobrušky a panství Opočenského*, Dobruška 1887, zde s. 7.
- 8/ F. PALACKÝ, *Dějiny národu českého v Čechách a v Moravě*, Praha 1908, zde s. 161 (tisk dle původního vydání).
- 9/ J. ŽEMLIČKA, *c. d.*, zde s. 290.
- 10/ Ke genezi a vývoji Dobrušky v tomto období viz J. PTÁČEK, *Od přemyslovského hradiska a knížecí (královské) románské řemeslnické osady a trhové vsi Leštun k raně gotickému středověkému poddanskému městu Dobruška do získání městských práv v roce 1364*, in: *Městský zpravodaj Dobruška*, zvláštní číslo vydané u příležitosti 675. výročí první písemné zmínky o měště, září 1995, s. 9–19.

-
- 11/ J. LÁSKA v přínosném článku *Ostřelování Opočenska pod Orlickými horami*, in: Heraldika a genealogie, č. 3, Praha 1988, s. 167–204 správně první posunul vznik svatopolského kláštera do druhé poloviny 13. století. Uvádí však rok 1273 a jeho osazení z Mnichova Hradiště Cisterciácké opatství však bylo v blízkém Klášteře Hradiště nad Jizerou (Gredis Monachorum). Pravděpodobnější je však osazení z Plzeňska (Plasy) nebo Vyššího Brodu, možné je také osazení z cisterciáckého opatství Kláštera u Nepomuku (okr. Plzeň – jih), z kterýchžto oblastí pánové z Dobrušky do Podorlicka přišli kolem roku 1265. LÁSKŮV rok 1273 můžeme posunout ještě o šest let dopředu, jak o tom svědčí latinský text: „*Guido, tituli Laurentii in lucina presbyter cardinalis, apostolicae sedis legatus, omnibus, qui ecclesiam [monasterii] Novae cellae in Campo sanctae Mariae in certis festiuitatibus visitauerint, indulgentias concedit.. Pragae 1267, mart. 18.*“ *Encyklopedie českých klášterů* (1967) tento pramen nezná.
- 12/ F. PALACKÝ, c. d., zde s. 198–199 ještě Svaté Pole vůbec nezná, zato o Sezemicích píše pouze to, že byly v roce 1350 odstoupeny k biskupství Litomyšlskému. Nejmodernější práce *Encyklopedie českých klášterů*, Praha 1997 uvádí Sezemický konvent cisterciáček na s. 635–637. Píše se zde, že se v roce 1267, na základě žádosti pražského biskupa, hovořilo na generální kapitule o jeho připojení k řádu a že zakladatelem je zřejmě některá ze šlechtických rodin. To vše zapadá do doby příchodu pánů z Dobrušky. A. SEDLÁČEK v *Českomoravské heraldice I* na s. 132 mylně uvádí, že páni z Dobrušky „*měli pohřeb svůj rodinný v Sezemicích*“. První tři generace jsou však pochovány v Dobrušce.
- 13/ Listina z roku 1361, kterou Sezema z Dobrušky učinil nadaci na vyživování šesti žáků dobrušské školy a na vydržování třetího kaplana u děkanského kostela P. Marie a sv. Václava v Dobrušce, je dána (vystavena) již na Opočně dne 28. června 1361.
- 14/ Práva magdeburská (hradecká) udělil Dobrušce Sezema z Dobrušky dne 26. května 1364 také již na Opočně. Zvětšila rozsah svobod z předchozích privilegií o právo nižšího soudnictví (hrdelní) a odúmrti měšťanům, tedy možnost dědit po bezdětných.
- 15/ F. HOFFMAN, *České město ve středověku*, Praha 1992, zde s. 12.
-